

УДК 334.724.4:332

О. Крайник

КЛАСТЕРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Розглянуто кластерний підхід до організації міжгалузевої кооперації в межах одного регіону. Показано конкурентні переваги підприємств, об'єднаних у кластер. Сформовано найважливіші напрями державної регіональної кластерної політики, які сприяють регіональному економічному розвитку.

Ключові слова: економічний розвиток, кластери, взаємодія підприємницьких структур.

Кластерний розвиток як чинник активізації регіонального економічного розвитку є характерною ознакою сучасного стану управління економічними процесами в адміністративно-територіальних утвореннях. Світовий досвід кластеризації економіки показав, що вона вирішально впливає на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності. Інноваційна економіка, яка формується на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані однією з ефективніших виробничих систем епохи глобалізації. В цьому полягає новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й належно відповідати вимогам національного і регіонального розвитку, що підтверджує актуальність проблеми.

Дослідження, проведені С. Соколенком показали, що кластери в сучасних умовах посилення конкуренції на глобальних ринках є фундаментальною організаційною основою для реалізації ключових принципів становлення національної та регіональної економіки і відповідної розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіонів. Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем та активне формування регіональних інноваційних кластерів відкриває перед регіонами нові перспективи динамічного економічного розвитку та успішного подолання “викликів” із боку конкурентів [1].

Ефективність кластерної моделі досягається за рахунок інноваційності, розвитку взаємодопомоги, поєднання кооперації з конкуренцією та поширення взаємообміну інформацією, знаннями ноу-хау та патентами. Підтвердженням цьому є думка Н. Тарнавської, що “...сьогодні на перше місце в гео економічній конкуренції вийшли інтегровані бізнес-групи, які об'єднують інноваційні проекти і велике виробництво та здійснюють свою діяльність на основі ділових мереж” [2].

Кластери це своєрідні комплекси підприємств, дослідницьких центрів, наукових установ, органів державного управління, профспілок, громадських організацій тощо, пов'язаних технологічним ланцюжком і доповнюють один одного. Комплекси є альтернативою галузевому підходу, властивому представникам традиційної схеми розвитку і характеризують сформовану глобальну економіку як мережеву систему. Високу конкурентоспроможність і стабільне зростання виробництва в мережених структурах визначають фактори, що стимулюють поширення нових технологій. Територіальні інноваційні кластери мають у своїй основі стабільну систему поширення нових знань, технології, продукції, тобто інноваційно-технологічну мережу. Вони формують і використовують спільну

наукову базу. Підприємства кластера одержують додаткові конкурентні переваги завдяки можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, скорочувати вартість трансакції, мінімізувати витрати на впровадження інновацій. Специфікою кластерних структур є широка участь у них гнучких підприємницьких структур малого і середнього бізнесу, що активно сприяють формуванню інноваційних “точок зростання”.

До числа найважливіших напрямів державної регіональної кластерної політики, які можуть бути реалізовані, належать:

- виявлення й моніторинг ситуації в процесі формування кластерів на територіальному рівні, зокрема виявлення оптимальної структури кластера, територіальної локалізації його окремих ланок, співіснування аналітичних досліджень перспектив розвитку кластера, його конкурентності на зовнішніх ринках, оцінка впливу кластера на соціальну сферу;

- формування комунікаційних площадок для потенційних учасників територіальних кластерів, у тому числі за рахунок їх інтеграції в процесі розробки й обговорення стратегій регіонального розвитку, сприяння обміну досвідом між регіонами із формування кластерної політики;

- сприяння консолідації учасників кластера (зокрема через асоціативні форми), реалізація програм сприяння виходу підприємств кластера на зовнішні ринки, проведення спільних маркетингових досліджень та рекламних заходів, реалізація освітньої політики, погодженої з основними представниками майбутнього кластера, забезпечення можливості комунікації й кооперації підприємств й освітніх установ;

- створення інституціонального середовища й інформаційно-комунікаційної інфраструктури для розвитку територіальних виробничих кластерів.

Формування кластерів має здійснюватися на основі об’єктивних конкурентних переваг регіону з врахуванням їхніх можливих змін у перспективі. Кластер як елемент стратегії розвитку регіону повинен урахувати й не суперечити загальній стратегічній лінії розвитку території. Ефективність такого процесу підтверджується досвідом багатьох країн, що показували в останні 40 років стійко високі темпи економічного зростання. Вони досягали їх за рахунок зростання міжрегіональних відмінностей, тобто, як правило, за рахунок декількох базових регіонів. За цією моделлю розвивалися Чилі кінця 80-х – першої половини 90-х рр. XX ст., Південна Корея в 60 – 80-ті рр., Китай у 70 – 90-ті рр. [3].

Дослідження Р. Сороки показало, що потенціал кластерних систем є величезним. Кластерні системи можна класифікувати за трьома рівнями: національні інноваційні кластери; регіональні виробничі кластери, локальні кластери для розвитку міст, районів, груп населених пунктів [4].

Водночас можна запропонувати наступну класифікацію кластерних систем:

- інноваційні кластери на національному та регіональному рівнях, які формують іновачійні продукти та створюються за участю наукових закладів Національ;

- виробничі кластери, які є базою регіонального економічного розвитку, використовують новітні іновачійні продукти, зокрема, створені в іновачійних кластерах;

- кластери, що надають різноманітні послуги (бізнес-кластери, туристичні кластери тощо), які базуються виключно на місцевих ресурсах, а ініціатива

створення належить органам місцевого самоврядування та територіальним громадам.

Кластерна стратегія надасть регіону значні переваги та можливості. Очевидною перевагою є можливість для бізнесу, влади та навчально-освітніх закладів спільно працювати над зміцненням регіональної економіки. Окрім того, світовий і поки що невеликий український досвід демонструють такі переваги виробничих систем на основі кластерної моделі:

- завдяки задіяння у виробництві підприємств різної величини та різних форм власності вони забезпечують поєднання спеціалізації виробництва, з одного боку, та гнучкості цього процесу – з другого;

- кластери дозволяють нарощувати обсяги виробництва і надання послуг та за цього завдяки використанню ефекту масштабу зменшувати витрати на виготовлення одиниці продукції та надання послуг;

- кластерна організація виробництва забезпечує ширше використання інноваційних технологій;

- взаємодія підприємств у межах кластерів дозволяє посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці; розширювати міжфірменні потоки ідей та використовувати інноваційний потенціал більшої кількості працівників інтелектуальної сфери;

- розширення обсягів діяльності дозволяє створювати нові робочі місця та посилювати соціальну відповідальність бізнесу;

- спрямованість багатьох підприємств на виробництво одного виду продукту та надання одного виду послуги дозволяє ефективніше використовувати місцеві природні ресурси.

Програма соціально-економічного розвитку Львівщини, наприклад, відзначає, що на сьогодні важливим для регіону засобом у розвитку інноваційної інфраструктури у сфері промисловості є сприяння у формуванні та функціонуванні кластерних систем, тобто центрів, територіально-виробничих об'єднань підприємницьких структур, які інтегрують свої зусилля з науково-дослідними установами та органами влади для вирішення виробничих проблем.

Для розвитку даних галузей прогнозується впровадження кластерної моделі розвитку, зокрема у машинобудуванні та приладобудуванні, що дозволить ефективно вирішувати проблемні питання, які гальмують їх розвиток. Так, кластерна система розвитку галузі машинобудування через залучення інвестицій як внутрішніх, так і зовнішніх, впровадження новітніх технологій, освоєння нових зразків конкурентоспроможної продукції сприяла активному розвитку таких провідних підприємств галузі, як ЗАТ “Львівський завод комунального транспорту”, ВАТ “Укравтобуспром”, ЗАТ “ГалАЗ”, ВАТ “Стрий-Авто”, ВАТ “Завод Львівсільмаш”, ЗАТ “Львівський завод автотранспорту”, ВАТ “Конвеєр”, ДМЗ “Карпати” та інші.

Крім того, у Львові спільно із міжнародною консалтинговою компанією Monitor Group та Фондом “Ефективне управління” розроблено стратегію економічного розвитку міста. В межах проекту проаналізовано 15 ключових економічних кластерів у Львові, серед яких кластери бізнес-послуг та туризму – вибрані як основні локомотиви економічного розвитку Львова. При виборі кластерів у Львові враховувалися головні фактори, здатні забезпечити економічний розвиток міста, такі як: історична спадщина світового значення, прикордонне географічне розташування, високоосвічені трудові ресурси, підприємницький дух.

Кластер бізнес-послуг включає консалтингові послуги, управління базами даних та інформацією, послуги програмного забезпечення тощо. У сучасному світі сектор бізнес-послуг є багатомільярдною індустрією, проте для України і для міста Львова зокрема сектор бізнес-послуг є новою сферою діяльності, що тільки виходить на ринок. Для успішної побудови такого кластеру місто може використовувати вже існуючу конкурентну перевагу у формі потужних діючих ІТ-компаній, які розробляють програмне забезпечення.

Особливу увагу доцільно звернути на створення туристичних кластерів, які дозволяють об'єднати зусилля всіх учасників управління туристичною галуззю, підвищуючи таким чином ефективність територіальної організації продуктивних сил суспільства. Туристичні кластери відзначаються експортно орієнтованою спрямованістю, оскільки туристична галузь не може обмежуватись лише внутрішнім споживанням, а її продукт практично завжди користується попитом серед іноземних туристів.

Кластер туризму передбачає створення в структурі міської ради стратегічної одиниці, яка координуватиме реалізацію стратегії розвитку туризму, вдосконалення збору та обробки інформації щодо в'їзних туристів, проведення промоційної кампанії міста на ключових ринках та покращення туристичної інфраструктури та заходів на її підтримку. Кластер туризму передбачає вдосконалення туристичної інфраструктури міста та заходів на її підтримку, зокрема в процесі підготовки до чемпіонату Євро-2012.

Кластери сприяють комерціалізації, підвищують ефективність, стимулюють інновації. Зокрема, за даними Львівської міської ради, на кластер туризму покладено завдання збільшити кількість в'їзних туристів із 0,4 до понад 1 млн протягом наступних 5 – 10 років. Також збільшити прибутковість туризму шляхом збільшення середніх витрат туристів і терміну їх перебування у місті. Ключові цілі розвитку кластеру бізнес-послуг – збільшити кількість працівників у сфері бізнес-послуг від 3 – 4 тис. до понад 10 тис. та залучати внутрішніх та зовнішніх інвесторів.

На сьогодні в регіонах України також створено низку туристичних кластерів, проте практично багато з них працюють із низькою ефективністю та їх діяльність є мало відчутною для соціально-економічного розвитку території. Для успішного функціонування кластера важливим є, по-перше, необхідність його комерційного спрямування, адже це основна умова мотивації учасників кластеру та, по-друге, важливо, щоб кластер не був об'єктом зайвих витрат для місцевих органів державної влади та інших учасників, а суми коштів, вкладених у його функціонування, повинні бути окупними.

Як один із прикладів створення туристичного кластера в інших регіонах України можна привести “Південне туристичне кільце” та “Туристичний кластер “Вознесенськ”, створені в Південному регіоні. В межах кластера проведено інвентаризацію туристичних об'єктів, розроблено нові екскурсійні програми та маршрути історичного, культурно-пізнавального та екологічного напрямків. З'явилися суб'єкти підприємницької діяльності, які займаються виготовленням сувенірної продукції, що свідчить про позитивний вплив на економіку регіону [5]. Найбільш успішними і відомими прикладами кластерних утворень у сфері туризму є кластер сільського туризму “Оберіг”, туристичний кластер “Кам'янець”, кластер “ЕКОТУР”.

В інших областях України, починаючи ще з 2005 р., розпочалось активне впровадження кластерів, зокрема в туристичній сфері: Івано-Франківська

область (туристичний кластер, кластер виробників декоративного текстилю); Полтавська область (туристично-рекреаційний кластер “Тоголівські місця Полтавщини”); Черкаська область (кластер перевізників); Житомирська область (кластер каменедобування та каменеоброби); Київська область (Славутицька міська громадська організація “Туристичний кластер – Славутич”); Автономна Республіка Крим (добровільне об’єднання органів місцевого самоврядування міст Вознесенськ, Гола Пристань, Южний, Ізмаїл, Белгород-Дністровськ, Алушка, Іллічівськ, Цюрупінськ “Туристичний кластер “Південне туристичне кільце”). Ідеї створення туристичних кластерів на рівні ініціювання громадськими організаціями та органами місцевого самоврядування також з’являються і в інших регіонах, зокрема у Тернопільській, Чернівецькій, Чернігівській та Рівненській областях [6].

Доцільність розвитку туристичних кластерів підтверджує їх вплив на розвиток регіону також через всі інші можливі напрямки забезпечення конкурентних переваг, зокрема: технологічний (впровадження нових технологій); сировинний (використання нових видів сировини); продуктовий (виробництво нового чи удосконалення вже існуючого туристичного продукту); організаційний (використання нових інституцій); інфраструктурний (використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону, переваг його розташування).

З метою підвищення ефективності функціонування туристичних кластерів в Україні важливо ліквідувати прогалини у нормативно-правовому регулюванні такого напрямку. Прийняте розпорядження Кабінету Міністрів України № 28-р від 31.01.2007 р. щодо Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, де в Плані заходів (п. 5) зазначено про необхідність поширення позитивного досвіду створення кластерів. Окрім того, у 2008 р. було розроблено проект Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні”, але він не був прийнятим. Тому вкрай необхідним є прийняття відповідного документу на загальнодержавному рівні, а також розроблення програм створення туристичних кластерів на регіональному рівні.

Загалом ініціаторами створення кластера повинні виступати суб’єкти господарської діяльності. Натомість місцеві органи державної влади зобов’язані визначити концептуальні основи взаємодії з іншими секторами, а сам процес має бути налагоджений таким чином, щоб громадські, наукові, освітні організації та бізнес-структури стали надійними партнерами в прийнятті управлінських рішень. У процесі формування ефективного кластера регіону важливим є залучення громадських, наукових, освітніх та бізнес-структур до управління сферою діяльності, де сформований кластер. Після здобуття Україною незалежності, одночасно з процесами формування ринкового середовища, започаткування підприємницької діяльності виник і набув розвитку громадський рух підприємців, який порушив питання взаємодії і співпраці органів виконавчої влади з громадськими організаціями підприємців. Важливою ланкою в загальній структурі механізму співпраці органів державного управління і громадських організацій підприємців стали регіональні громадські колегії. До їх складу належать представники громадських об’єднань підприємців, юристи, представники наукових кіл, місцевої влади, засобів масової інформації, керівники представництв Держкомпідприємництва. За інформацією, що надходить від підприємств, їх

об'єднань та від уповноважених Держкомпідприємництва, рішення регіональних громадських колегій беруться, як правило, до уваги та виконуються, що свідчить про позитивне ставлення місцевої влади до їх діяльності в більшості регіонів. "Громадські структури підприємців мають бути інтегровані в процес прийняття рішень, що стосуються їхньої діяльності. Вони повинні стати органічною складовою державної виконавчої влади на обласних та районних рівнях – своєрідним "містком для органів влади і бізнесу" [7].

На кожному етапі взаємодії підприємницьких структур – учасників кластеру та органів державної влади повинна здійснюватись періодична оцінка результативності співпраці щодо прийняття управлінських рішень із метою активізації господарської діяльності підприємств, учасників кластера, оскільки така участь породжує соціальну відповідальність підприємництва та політичну відповідальність представників місцевих органів влади. Загалом процес залучення громадських, наукових, освітніх організацій та бізнес-структур до участі в туристичному кластері можна визначити за етапами: 1) пошук партнерів (громадських, наукових, освітніх та бізнес-структур) за критеріями відбору; 2) контроль за виконанням рішень місцевих органів державної влади; 3) опосередкована участь у прийнятті управлінських рішень; 4) безпосередня участь у прийнятті управлінських рішень.

Пріоритетним у доборі партнерів до участі в прийнятті управлінських рішень має бути спеціалізація громадських, наукових, освітніх та бізнес-структур. Громадські організації можуть бути спеціалізовані (сфера впливу в конкретній галузі), зокрема секторальні, які об'єднують суб'єктів за окремими видами економічної діяльності, а можуть здійснювати діяльність в інших сферах суспільного життя, прямо чи опосередковано впливаючи на розвиток економіки регіону. Загалом формування і розвиток кластерів призводить до об'єднання інтелектуальних і підприємницьких можливостей, та, окрім того, забезпечує такі переваги: підвищення конкурентоспроможності економіки, активізацію інноваційних процесів і реальних механізмів узгодження інтересів влади, бізнесу, науки та освіти при розробці стратегії розвитку як на рівні окремого суб'єкта господарювання, учасника кластера, так і на рівні регіону і країни.

Таким чином однією з актуальних форм співпраці в межах міжгалузевих комплексів є територіальна організація виробництва у формі кластерів у регіоні, які забезпечують пряму участь органів державної влади в активізації господарської діяльності, дають змогу об'єднати зусилля всіх учасників управління, підвищуючи таким чином ефективність територіальної організації продуктивних сил суспільства. Для створення сприятливих умов розвитку галузевих кластерів у регіоні важливо на загальнодержавному рівні затвердити Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні", а також на регіональному рівні розробити програму створення галузевих кластерів. Створення кластерів сприятиме росту продуктивності та інноваційній активності підприємств, які входять до складу кластера, а також підвищенню інтенсивності розвитку малого і середнього підприємництва, активізації залучення інвестицій, забезпеченню прискореного соціально-економічного розвитку регіонів розміщення кластерів, що у підсумку дозволить збільшити кількість робочих місць, заробітну плату, та надходження до бюджетів усіх рівнів, підвищити стійкість та конкурентоспроможність економіки регіонів.

Література

1. Соколенко С. І. Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко. — Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/innovacijny-klastery-mexanyzm-pidvyshhennya-konkurentospromozhnosti-regionu/>.
2. Тарнавська Н. Новітні прояви конкуренції в суспільстві, яке базується на знаннях / Н. Тарнавська // Економіка України [Текст]. — 2008. — № 2. — С. 11.
3. Федоренко В. Г. Кластери – ситемний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка і держава [Текст]. — 2007. — № 9. — С. 77.
4. Сорока Р. Ю. Промислова політика та кластеризація економіки [Електронний ресурс] / Р. Ю. Сорока. — Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=104>.
5. Кратінов Р. О. теоретико-методологічні засади формування регіонального рекреаційно-туристичного комплексу / Р. О. Кратінов // Регіональна економіка [Текст]. — 2009. — № 3. — С. 36—43.
6. Обґрунтування доцільності кластерної моделі розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва у сфері туризму [Електронний ресурс]. — Режим доступу : niss.lviv.ua/analytics/123.htm.
7. Регуляторна політика: нові можливості [Текст] / за ред. К. Ляпіної і Я. Демченкова. — К. : Інститут конкурентного суспільства, 2008. — 170 с.

О. Крайнык

INNOVATIVE CLUSTERS AS INSTRUMENT OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGION

The cluster approach to organization of interindustrial cooperation within one region is examined. The competitive advantages of enterprises, incorporated in a cluster are shown. Major directions of public regional cluster policy, which assist regional economic development, are formed.

Key words: economic development, clusters, co-operation of enterprise structures.